ERIKA RIMKUTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas
ORCID id: orcid.org/0000-0003-0858-8593

Mokslinių tyrimų kryptys: tekstynų lingvistika, kompiuterinė lingvistika, automatinė morfologinė analizė, automatinė sintaksinė analizė, kalbos kultūra, morfemika, pastovieji žodžių junginiai.

DOI: doi.org/10.35321/all88-16

Rita Miliūnaitė

ĮVAIRUOJANTYS IR NAUJI LIETUVIŲ KALBOS REIŠKINIAI XXI A. PRADŽIOJE: SISTEMATIKA IR POKYČIŲ KRYPTYS

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2022, 721 p.
DOI doi.org/10.35321/e-pub.42.lietuviu-kalbos-pokyciai
ISBN 978-609-411-322-2

2022 metų pabaigoje Lietuvių kalbos institutas išleido Ritos Miliūnaitės monografiją *Įvairuojantys ir nauji lietuvių kalbos reiškiniai XXI a. pradžioje: sistematika ir pokyčių kryptys*. Šioje recenzijoje bus apžvelgta ši knyga.

Monografijos autorė toliau sistemingai tęsia kalbos variantiškumo tyrimus. Pasak R. Miliūnaitės, „[k]albos variantiškumo tyrimai apima daugelį teorinių ir praktinių aspektų: variantų tapatumo, jų klasifikacijos, funkcionavimo vartosenoje, tarpusavio konkurencijos, kalbos pokyčių, santykio su kalbos normomis bei kalbos planavimo ir kitus panašius klausimus.“ (p. 9). Tokia tyrimų kryptis sveikintina, nes išlaikoma R. Miliūnaitės įvairaus pobūdžio darbuose akcentuojama mintis, kad kalba turi būti keičiama (kodifikuojama) per variantus, o teorinių ir praktinių (ar pusiau teorinių, pusiau praktinių) tyrimų apie variantiškumą, be pačios R. Miliūnaitės darbų, nėra gausu, todėl ši monografija – kalbos norminimu besidomintiems tiek teoretikams, tiek praktikams labai reikalingas leidinys.

Kaip teigiama pratarmėje (p. 9), „[s]kaitytojams šioje knygoje pateikiamas sisteminis požiūris į kaitųjį dabartinės viešosios lietuvių kalbos vartosenos sluoksnį.“ Tai kartu ir „mėginimas pažvelgti į neaprėpiamus lietuvių kalbos vartosenos plotus ir apčiuopti svarbiausius orientyrus, kurie leistų suvokti, kaip XXI a. pradžioje funkcionuoja ir kinta viešai vartojama bendrinė lietuvių kalba ir jos normos.“ (p. 9). 11-ame puslapyje R. Miliūnaitė aiškiai pristato savo monografijos esmę ir kartu teorinę bei praktinę vertę: „pateiktoji klasifikacija gali būti pagrindas bendrinės lietuvių kalbos kodifikaciją padaryti sistemiškesnę ir kryptingesnę, įvertinti naujus ne pavienių kalbos reiškinių, o stambesnių sisteminių jų grupių vartojimo polinkius. Tai leidžia iš laiko perspektyvos nuosekliau permąstyti kalbos rekomendacijų turinį ir įvertinti jų paveikumą bendrinės lietuvių kalbos normų raidai, o žvelgiant dar plačiau – pasvarstyti apie pačios bendrinės kalbos, kaip atmainos, prasmę ir vertę permainingame šių dienų pasaulyje.“

Toliau keli žodžiai apie monografijos **sandarą**. Knygos struktūra aiški ir logiška. Geriau perprasti struktūrą padeda knygos pradžioje pateikti iliustracijų ir lentelių sąrašai (monografijoje gausu autorės sudarytų schemų, lentelių, iš viešosios vartosenos paimtų reklamų, ekranvaizdžių ir pan., tiesa, kai kurių iš jų kokybė ne itin gera, vaizdas išplaukęs, pvz., p. 179, 181, 185, 190, 387 ir daug kur kitur), aiškiai sudarytas informatyvus turinys. Pratarmėje (p. 10) pati autorė knygos struktūrą ir esmę pristato taip: „[m]onografija sumanyta taip, kad, nagrinėjant kintančios šių dienų bendrinės kalbos fenomeną, būtų einama nuo pačių konkrečiausių vartosenos reiškinių ir jų pokyčių prie bendresnių dalykų – bendrinės kalbos, kaip vienõs iš nacionalinės kalbos atmainų, dinamikos ypatybių, siekiant atskleisti šių mikro- ir makropokyčių pokyčių ryšį ir kryptis.“

Kaip ir įprasta mokslo darbuose, monografija pradedama Įvadu, jame pristatomi būtini elementai: tikslas, objektas, aktualumas, naujumas ir pan. Šioje dalyje taip pat aptarti svarbiausi terminai: bendrinė kalba, substandartas, variantiškumas, kalbos norma, kodifikacija; pristatoma tyrimo metodologija. Toliau pirmoje monografijos dalyje „Įvairuojančių ir naujų kalbos reiškinių sistematikos kūrimas“ pristatomi visi lietuvių kalbai sukurti norminamieji leidiniai, įvairūs ištekliai (tiesa, ne visi viešai prieinami). Tai vertintina kaip vienas iš monografijos privalumų, nes ją galima laikyti ir dabartinės (taip pat ir kiek ankstesnių metų) lietuvių kalbos norminimo darbų vadovu, joje išsamiai paaiškinama, ką ir kur galima rasti, kuo skiriasi vienas ar kitas leidinys. Šioje dalyje toliau didelis dėmesys skiriamas Įvairuojančių ir naujų kalbos reiškinių sąvadui (toliau – Sąvadas): paaiškinama, kokie duomenys ir kaip suklasifikuoti, labai išsamiai pristatoma Sąvado sandara, ši monografijos dalis baigiama akcentuojant teorinę Sąvado vertę ir jo praktinio taikymo galimybes.

Antra monografijos dalis gana tradicinė (tai nereiškia, kad neįdomi ar nevertinga): čia pagal įprastus kalbos lygmenis (leksikos, žodžių sandaros, morfologijos ir sintaksės) ir norminamuosiuose leidiniuose įprastą klasifikaciją aptariamos kalbos normos, jų pokyčiai, įvairavimas, vartojimo tendencijos. Šios dalies atitinkamuose poskyriuose paaiškinama, kodėl ir kaip varijuoja kalbos vienetai, vieni pavyzdžiai labai išsamiai pristatomi, kiti pateikti kaip atitinkamos potemės iliustraciniai pavyzdžiai, bet reikia pagirti, kad šioje knygoje netrūksta gerai parinktų pavyzdžių, iš kurių galima suprasti, kaip keičiasi kalba, kas kelia neaiškumų ir laukia papildomų tyrimų.

Įdomiausia (ir turbūt galima teigti – vertingiausia) pasirodė trečia knygos dalis „Bendrinės kalbos ir jos reiškinių dinamika“. Čia galima rasti paaiškinimų, kur link eina bendrinė lietuvių kalba, kas tai lemia, kuo šios tendencijos panašios į kitų bendrinių kalbų raidą. Reikia pripažinti, kad lietuvių kalbotyros darbuose trūksta moksliškai pagrįstos bendrinės kalbos pokyčių analizės, kitų kalbų patirtimi pagrįstos perspektyvos. Šiai daliai toliau bus skiriamas didelis dėmesys, pateikiama daug citatų, kad tie, kurie galbūt neras laiko perskaityti visos čia aptariamos monografijos, susidarytų kuo išsamesnį vaizdą.

Monografija baigiama apibendrinamosiomis išvadomis, šaltinių ir literatūros sąrašais, išsamia santrauka anglų kalba. Tiek pačiame darbe, tiek literatūros sąraše matyti, kad remtasi daugybe užsienio ir lietuvių autorių darbų. Galima teigti, kad autorė yra gerai susipažinusi su savo tyrimų sritimi, todėl kitų Europos kalbų kontekste gali pateikti gana objektyvų bendrinės lietuvių kalbos vaizdą.

Kaip ir galima tikėtis, monografijos kalba aiški, logiška, taisyklinga. Tekstas sklandus, lengvai skaitomas. Prasprūdo tik kelios korektūros klaidos, pvz., p. 139 šiame sakinyje: „Pavyzdžiui, iš anglų kalbos atėjusių skolintos šaknies naujažodžių tarp visų naujų žodžių ND fiksuota apie 30 proc., kur kas mažiau (mažėjimo tvarka) – iš prancūzų, italų, japonų, rusų, ispanų ir arabų kalbų (dalis jų taip pat neabejotinai pateko per **angų** (pajuodinta autorės – E. R.) kalbą [...].“

Toliau apie **svarbiausias monografijos ypatybes**, kartu bus aptartos kelios tikslintinos, diskutuotinos monografijos vietos. Kaip svarbus šios monografijos privalumas akcentuojamas noras sistemiškai aprašyti kalbos variantus (ne veltui žodis *sistemiškumas* minimas ir knygos pavadinime), nes neretai tenka susidurti su dažnomis situacijomis, kai tam tikros kalbos normos ne visai atitinka sistemiškumo principą, dėl to jas sunku praktiškai pritaikyti, kitiems paaiškinti, kaip ir kodėl jos turėtų būti taikomos.

Apibendrintai monografijos privalumą galima pristatyti remiantis pačios autorės Įvade (p. 22) suformuluotu tikslu: „Tyrimo **tikslas** – sukurti metodologinį pagrindą kiekybinei ir kokybinei būdingiausių kaičiųjų bendrinės lietuvių kalbos vartosenos reiškinių analizei, pateikti sisteminį šių reiškinių sąvadą,

nustatyti svarbiausias bendrinės kalbos vartosenos polinkių bei pokyčių kryptis.“ Reikia pabrėžti, kad autorei pavyko pasiekti užsibrėžtą tikslą. Taigi leidinyje akcentuojama metodologija, sistemiškumas. Sąvado sandarai, jame pateikiamų reiškinių klasifikacijai paaiškinti monografijoje skiriama daug dėmesio.

Monografijoje aptariamo Sąvado vertę geriausia iliustruoja ši ištrauka iš aptariamos knygos p. 129: „Sąvado sudarymas ir pildymas iš esmės yra sistemiškas dabartinėje vartosenoje funkcionuojančių ĮNKR[1] tipų ir konkrečios jų raiškos fiksavimas. Tai būtina tolesnių bendrinės kalbos variantiškumo tiriamųjų darbų sąlyga ir atspirties taškas. Kitaip tariant, Sąvadas reikalingas norint tirti vartosenos pokyčius ir polinkius. Neturint atskaitos taško, nežinant, kokia vartosenos ir kodifikacijos padėtis, negalima nustatyti ir pačių pokyčių, sunkiau atpažinti naujus reiškinius. Taigi ĮNKR sąvadas – metodologinis įrankis vartosenos pokyčiams matuoti, geriau matyti jų pobūdį: ar tai naujas pokytis, ar jau esančio reiškinio transformacija, ar pavienis, ar sisteminis kitimas.“

Reikia pabrėžti, kad monografijoje „pasirinktas lingvistinis, o ne sociolingvistinis požiūris į kalbos variantiškumą“ (p. 24). Viena vertus, tai tradicinis požiūris į kalbos normas, kita vertus, kaip toliau rašo pati autorė (p. 24): „sociolingvistinis aspektas monografijoje taip pat nėra visai apeinamas: jis svarbus suvokti bendrajam visuomenės ir kalbos santykių kontekstui, kuris lemia bendrinių kalbų dinamiką“. Su šiuo teiginiu galima sutikti, nes ypač trečioje monografijos dalyje galima rasti ir sociolingvistinį kalbos analizės aspektą, t. y. kaip vyksta bendrinės kalbos raida postandartizacijos laikotarpiu.

Nors autorė turbūt neturėjo tokio tikslo, bet galima teigti, kad ši knyga gali būti naudojama ir kaip studijų medžiaga, nes joje pateikiami svarbiausi susisteminti apibrėžimai, pristatomi kalbos norminimui aktualūs šaltiniai, aptariami gausūs kalbos lygmenų norminimo atvejai, pateikiama aktualių pavyzdžių.

Žiūrint iš istorinės perspektyvos, gali praversti R. Miliūnaitės pateikta norminamųjų leidinių apžvalga. Ypač daug dėmesio skirta *Kalbos praktikos patarimams* (abiem leidimams) aptarti, bet tai galima suprasti, nes šis leidinys – dabartinės (nuo praeito amžiaus aštuntojo–devintojo dešimtmečio) lietuvių kalbos normoms aptarti skirta knyga, jos pagrindu parengta ir daug kitų leidinių ar rekomendacijų; nemaža dalis dabar galiojančių kalbos normų ateina iš šio leidinio (žinoma, yra ir daug anksčiau patvirtintų normų, kurios aktualios ir dabar). Leidinys pristatomas objektyviai, nevengiama parodyti ir nenuoseklumų, bet, atsižvelgiant į jo sudarymo aplinkybes, tokie trūkumai suprantami.

Kaip dar vieną argumentą, kad Sąvadas gali būti naudojamas ir mokymo(si) tikslais, galima paminėti šią R. Miliūnaitės mintį: „Sudarius ĮNKR sąvadą, ryškėja labiausiai įvairuojančios kalbos reiškinių sritys ir matyti, kur bendrinės

[1] Monografijoje šia santrumpa žymimi įvairuojantys ir nauji kalbos reiškiniai.

kalbos norma nėra stipri. Šiuos duomenis galima panaudoti bendrinei kalbai mokyti, sustiprinant pačių normų diegimą ir atskleidžiant normos variantų atspalvius, o ne taikant atgyvenusį klaidų taisymo metodą.“ (p. 27).

Kažin ar vertėjo pateikti pasenusių kalbos reiškinių, pvz., *iš kalno* reikšme ‘iš anksto’, dabartinėje kalboje labai netipiškų tarminių atvejų, pvz., *prie* su įnagininku (*prie vokiečiais*). Žinoma, galima paprieštarauti tokiai recenzijos autorės nuomonei ir teigti, kad Sąvade reikia pateikti visus iki šiol nustatytus nenorminius, varijuojančius atvejus (reikia pabrėžti, kad tekste, išsamiau aptariant kai kuriuos atvejus, neskiriamas dėmesys tokiems retiems, netipiškiems atvejams). Bet kyla klausimas, kiek ilgai šiuolaikiniuose įvairiuose sąvaduose, norminamuosiuose leidiniuose bus minima tai, kas dabartinėje kalboje nebeaktualu? Juk tokie atvejai užfiksuoti anksčiau išleistuose leidiniuose, esant reikalui, ten galima susirasi, todėl naujuose darbuose nebeverta jų kartoti.

Su nepavydėtina situacija autorė susiduria, kai nori aptarti daug diskusijų sukeliantį reiškinį, pvz., p. 187–190 aptariamas žodis *sekantis*. Informacijos pateikiama tikrai daug, lyginami keli lietuvių kalbos žodynai, norminamieji leidiniai, rusų kalbos žodynas. Iš visos šios informacijos skaitytojams aiškiai parodoma, kad „akivaizdu, kad šios veiksmažodžio *sekti* reikšmės ir dalyvio *sekantis, -i* reikšmės, atitinkančios rusų kalbos reikšmes „наступающий, появляющийся непосредственно вслед за кем, чем-л., ближайший по очереди“ ir „вот такой, именно такой, который следует далее“, nėra natūraliõs lietuvių kalbos raidos rezultatas“ (p. 190). Taip pat aprašyta, kad gana nenuosekliai *sekantis* reikšmė buvo pateikta *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* ir *Kalbos praktikos patarimuose*. Ir visa ši diskusija baigiama tokia išvada: „Norint aiškiau apibrėžti šios rūšies žodžių reikšmės variantų normas, būtina itin išsami vartosenos duomenų analizė, kuri leistų gerokai patikslinti žodynines žodžių reikšmių apibrėžtis“ (p. 190), bet, atrodo, kad diskusijų šiuo klausimu netrūksta, ir pati autorė p. 187 sumini šiai temai skirtus tokius darbus: „Vosylytė 1978: 48–50; Jakaitienė 1986: 104; Adomėnas 1995: 3–4; Kniūkšta 2008: 236–244; Razauskas 2008: 224–235“. Tad gal tiesiog trūksta kalbos normintojų apsisprendimo (nors tam jau seniai pribrendo laikas), ką daryti su *sekantis* reikšme ‘kitas, ateinantis, būsimas’? Tai nėra priekaištas R. Miliūnaitei, nes, savaime suprantama, autorė šioje monografijoje neturi išspręsti diskusinių atvejų; tai tiesiog iliustracija daugybę metų aiškiai norminamuosiuose leidiniuose neaprašyto kalbos reiškinio, nes tie kalbos vartotojai, kurie analizuos tik norminamuosius leidinius: tarkim, DLKŽ, kalbos patarimus portale https://ekalba.lt/ (o ne šią monografiją, ne šiai temai skirtus straipsnius), neras aiškios informacijos, ar dabartinėje kalboje *sekantis* galima vartoti reikšme ‘kitas, ateinantis, būsimas’, ar negalima.

Galima pagirti autorę, kad poskyrį apie semantinius vertinius baigia tokia apibendrinamąja pastraipa: „[s]emantinės motyvacijos kriterijus yra vieno iš

kodifikacijos principų – sistemiškumo išraiška. Norint jį taikyti sprendžiant normos klausimus, turi būti remiamasi preciziškai išnagrinėtomis ir palygintomis variacijas sudarančių narių semantinėmis struktūromis. Tačiau, kaip buvo matyti iš kai kurių pavyzdžių, lietuvių kalbos leksikografijos šaltiniai šiuo atžvilgiu ne visada yra patikimi. Be to, vienas pats šis kriterijus nėra pakankamas, nes gali susidurti su kitais principais ir kriterijais (grynumo, distinktyvumo, norminimo tradicijos ir kt.). Todėl šių kriterijų sąveiką kiekvienas normintojas gali suvokti skirtingai, ir čia atsiranda subjektyvumo (dėl amžiaus veiksnio, kalbinės patirties, dalykinio pasirengimo, požiūrio į inovacijas ir pan.).“ (p. 198). Taigi aišku, kad kalbos normintojams buvo ir ateityje bus vis daugiau darbo, kaip traktuoti senokai vartojamas ir naujai plintančias dabartinių lietuvių kalbos žodžių reikšmes, dažniausiai atsirandančias dėl kitų kalbų įtakos.

Monografijoje pateikiama naujųjų frazeologizmų, retorinių frazių (pvz., *ir taip*; *ir ne*; *ir taškas*; *ne, negirdėjau*) pavyzdžių. Žinoma, norėtųsi, kad jų būtų dar daugiau, nes norminamuosiuose šaltiniuose (nesvarbu, kad suskaitmenintuose) rasti informacijos apie naujus, ypač pastoviuosius kalbos vienetus beveik neįmanoma. Lieka bandyti laimę rasti tokius duomenis kokiame nors straipsnyje, recenzijoje ar pan. Tad, kaip jau ne kartą minėta, ši monografija labai pravarti ir kaip praktinis šaltinis dirbantiems su lietuvių kalba.

Kalbos praktikams vertingas skyrius „Žodžių sandaros reiškiniai“, nes, kaip yra žinoma, iki šiol neparengta žodžių sandarai skirta *Kalbos patarimų* knygelė. Nenorminiai žodžių sandaros reiškiniai vienoje vietoje surašyti tik Kalbos klaidų sąraše, juos galima rasti ir Sąvade, taip pat autorė pateikia ir naujų iš Naujažodžių duomenyno ar kitų šaltinių išryškėjusių kalbos faktų, pavyzdžiui, gana išsamiai aptaria priesagos *-ietis* vedinių vartojimo polinkius; tendencijas sudaryti naujus dūrinius su nepakeista antrojo dėmens galūne ir pan.

Šiame skyriuje kiek nustebino tai, kad vis dar aktualūs daugiausia iš rusų kalbos atėję žargoniški žodžiai su priesagomis *-(i)akas* (pvz.: *mobiliakas*, *naujakas*), *-ovas* (pvz., *stiliovas*), *-kė* (pvz.: *labdarkė*) ir kt. Kita vertus, labai stebėtis nereikia, nes, kaip teigia R. Miliūnaitė, viešojoje vartosenoje vartojama kalba „šnekiškėja“, tad vartojami tokie žodžiai, kurių anksčiau pasitaikydavo tik privačioje šnekamojoje kalboje. Taigi galima daryti išvadą, kad „[a]pskritai ir toliau kuriami nauji vediniai su žargoniškaisiais baigmenimis rodo, kad sovietmečiu buvusi rusų kalbos įtaka lietuvių kalboje dar tebėra juntama.“ (p. 272).

Žodžių sandaros skyriuje aptariama ir daugiau gana naujų ar netipiškų žodžių darybos priemonių: prefiksoidai, sufiksoidai, menamosios morfemos

(atskalos – tarpinės žodžio dalys tarp afiksų ir šaknų)[2] ir kt. Knygoje pateikiami ne visi rasti dariniai, bet iš gausaus jų kiekio (daugiausia iš Naujažodžių duomenyno) galima daryti tam tikrus apibendrinimus apie naujus žodžių darybos polinkius. Šis skyrius baigiamas svarbiais apibendrinimais, jie pateikti 2.2.7. poskyryje „Bendrosios su žodžių sandara susijusių pokyčių kryptys".

Kiek daugiau informacijos tikėtasi rasti 2.3. poskyryje, skirtame morfologijai. Žinoma, čia pateikiama daugiau duomenų nei iki šiol išleistuose norminamuosiuose leidiniuose, nemažai pavyzdžių iš žiniasklaidos ar kitų šaltinių, bet konkrečioms gramatinėms kategorijoms skirti poskyriai neretai baigiami tokiais sakiniais:

„Taigi abstrakčiųjų daiktavardžių atveju vartosenoje riba tarp normos ir jos pažeidimų nusitrynė. Toks daugiskaitos formų vartojimo tikslingumas rodo, kad esama poreikio peržiūrėti ir patikslinti nuo šių pokyčių atsiliekančią kodifikaciją, nes vien daiktavardžio abstraktumas nebėra patikimas normos–ne normos skirties kriterijus." (p. 343 apie skaičių).

„Išsami lyginamoji sakinių, kuriuose reiškiamas praeities veiksmas, aktualus kalbamuoju momentu, raiškos analizė turėtų parodyti, ar sudėtinės formos iš vartosenos traukiasi, ar konkurencija su vientisinėmis formomis yra stipri. Tačiau surinkti kiekybiškai reprezentatyvių pavyzdžių sankaupą, kaip ir kitais neleksikalizuotais gramatinių ormų vartojimo atvejais, būtų keblu." (p. 352 apie laikus).

2.3.1.1.3. poskyris „Įvairios morfologinės formos" (p. 374–375) itin lakoniškas. Kaip teigia R. Miliūnaitė, tai negausi grupė, sudaryta iš pavienių skirtingų kalbos dalių variacijų. Čia įeina kuopinių skaitvardžių vartojimas ne kuopiniam kiekiui reikšti, parūpinamieji veiksmažodžiai (pvz.: *pasiūti* : *pasisiūdinti*, *apgyvendinti* : *apgyventi*). Visas šis poskyris baigiamas tokiu sakiniu: „Vartosenoje šios variacijos funkcionuoja, bet dėl jų retumo kokių nors ryškesnių pokyčių nepastebėta." (p. 375). Lieka neaišku, ar tai norminė, ar nenorminė vartosena, kokių galima būtų pateikti rekomendacijų renkantis vienokią ar kitokią formą.

Reikia sutikti su R. Miliūnaite, kad morfologijos atvejus surinkti daug sunkiau nei leksikos, žodžių darybos ar leksikalizuotas formas, bet susidaro įspūdis,

---

[2] Yra diskutuotinų, ne visai tikslių darinių interpretacijos atvejų, pvz., p. 324 30-oje lentelėje žodis *atostogos* pateiktas kaip skolinys – menamųjų morfemų šaltinis. Galima sutikti, kad šis žodis yra naujažodžių *darbostogos*, *ornitostogos* ir pan. darybos pagrindas, bet pats žodis vargu ar gali būti laikomas skoliniu. Tiesa, p. 325 autorė rašo taip: „Nebūtų keista, jeigu, lietuvių kalboje daugėjant maišinių, pamažu pradėtų rastis ir savakilmių menamųjų morfemų. Pavyzdžiui, paplitus vertiniui (maišiniui) *darbostogos*, jo pavyzdžiu pradėta kurti ar versti naujus žodžius. ND fiksuoti dar trys (jau minėti): *autostogos*, *ornitostogos*, *sportostogos* [žiūrėta 2022-07-13]. Tad galima sakyti, kad lietuvių kalboje formuojasi atskala *-stogos*." Vadinasi, čia *atostogos* nelaikomos skoliniu.

kad per 20–30 metų beveik neišryškėjo naujų morfologinių normų pokyčių. Žinoma, galima pasidžiaugti, kad lietuvių kalbos stuburas – morfologijos sistema – lieka nepakitusi, per daug nepaveikta kitų kalbų. Kita vertus, kirba mintis, kad gal neužfiksuota, nepastebėta šios srities poslinkių.

Visuose poskyriuose, skirtuose tam tikro kalbos lygmens normoms aptarti, pradžioje pateikiama apibendrinanti Sąvado lentelė. Joje nurodomas normos šaltinis, galimos variacijos, varijavimo pagrindas, konkretūs pavyzdžiai. Kitaip sakant, pirmiausia skaitytojams pateikiama visa išklotinė, kas ir kaip gali varijuoti, o paskui po tokiomis lentelėmis pateikiama daugiau pavyzdžių, kai kurie iš jų išsamiau pakomentuoti. Lygiai taip pat struktūruotas tekstas ir sintaksės dalyje. Išmanantiems linksnių ir prielinksnių normas, turbūt net nereikia priminti, kiek daug yra taisyklių, kuriose aptariama ši vartosena. Kažin ar vykęs autorės pasirinkimas iš karto pateikti visą susistemintą Sąvado informaciją apie linksnius ir prielinksnius, o ne paskaidyti pagal sintaksinę funkciją ar konkretų linksnį / prielinksnį, nes linksnių normoms skirta lentelė tęsiasi nuo 393 iki 454 puslapio, o prielinksnių sąvadas tęsiasi nuo 477 iki 549 puslapio. Neabejotina, kad tokiose lentelėse pateikiama svarbi informacija[3], bet monografijoje norisi daugiau interpretacijos, paaiškinimų, varijuojančių normų komentavimo, o ne visos galimos išklotinės. Turbūt tokias lenteles vertėjo pateikti monografijos pabaigoje kaip priedus arba kitaip struktūruoti tekstą.

Sintaksės normoms skirtoje monografijos dalyje kai kur krinta į akis gausus pavyzdžių skaičius (jų būtų galima pateikti ir mažiau, juk vis tiek visų surinktų atvejų neįmanoma pateikti), bet kai kuriems sudėtingesniems atvejams aptarti skirta tik menka pastraipa, pvz., p. 474–475 apie gramatikalizaciją, tiksliau, apie įnagininko, vietininko polinksnėjimą, nepateikta nė vieno pavyzdžio su platesniu kontekstu. Šie atvejai norminamuosiuose leidiniuose mažiau aptarti nei, tarkim, dvejybiniai linksniai, todėl juos reikėtų išsamiau paanalizuoti. Kita vertus, reikia sutikti, kad prie kai kurių atvejų pateiktas gausus pavyzdžių skaičius padeda geriau suprasti kodifikuotąją ir realiąją normą, iliustruoja normos poslinkius. Kaip ir kituose skyriuose, ir čia labai vertingi R. Miliūnaitės

[3] Kartais tokia informacija gana techniška – tai suprantama, kad būtų nuosekli klasifikavimo sistema, bet skaitytojui ji iš dalies perteklinė, plg. p. 402: čia kaip du atskiri įrašai (nes vienas patenka į klasifikaciją „S kilm. 5.1.1“, o kitas – į „S kilm. 5.1.2“) pateikti tikslo raiškos atvejai: *vykti vizito, lankytis vizito*, nors jų vartosena labai panaši, todėl galėjo būti apibendrinti kaip vienas atvejis pateikiant du pavyzdžius (kaip daroma kitur, kur skiriasi žodžiai, plg. tame pačiame puslapyje taisyklę „S kilm. 4.2 žr. S gal. 5.1“ vietai reikšti su kai kuriais būdo prieveiksmiais: pateikiamas toks pagrindinis pavyzdys: *[Prasmego] kiaurai žemę :* žemės. Žemiau dar nurodyti keli panašiai vartojami žodžiai: *įkypai, įstrižai, išilgai* ir kt.).

komentarai aptariant dažnai į pilkąją zoną patenkančius atvejus, apie kuriuos nėra daug informacijos norminamuosiuose leidiniuose.

Monografijoje atsižvelgiama į naujausius kalbinius iššūkius, pavyzdžiui, aptariami lyčiai jautrios kalbos aspektai. 337-ame puslapyje teigiama, kad „Moteriškosios giminės formų gausėjimą (perteklinį vartojimą) skatina dar XX a. pab. viešojoje vartosenoje fiksuota dėl plintančių feminizmo ir genderizmo ideologijų klaidingai suvokiama lietuvių kalbos giminės kategorija, stengiantis siaurinti vyriškosios giminės formų vartojimą ir nepripažinti šias formas atliekant ir apibendrinamąją funkciją“. Toliau (p. 338) rašoma, kad dažnai tokios formos atrodo nenatūraliai, nes yra susijusios „ne su kalbos sistemos raida, o su propaguojama ideologine pozicija“.

Užsimenama ir apie tai, kad kalbos pokyčius lemia automatinio vertimo ar automatinio kalbos generavimo programų rezultatai. Taip pat žodžių sandaros skyriuje aprašyti polinkiai netipiškai darytis moteriškosios ar vyriškosios giminės daiktavardžius (žr. 2.2.3. poskyrį). 474-ame puslapyje rašoma apie socialinių tinklų įtaką vietoj šauksmininko vartoti vardininką, t. y. kai kreipiamasi į asmenį, kuris turi socialinių tinklų paskyrą, automatiškai rodomas jo vardas ir (ar) pavardė vardininko linksniu.

Kad R. Miliūnaitė, aptardama kalbos normas, varijuojančius reiškinius, aprėpia platų spektrą, iliustruoja, tarkim, *aštuonkoralo* pavyzdys (žr. p. 305–306). Tai ne visai tipiškai sudarytas sudurtinis žodis, jis, pasak autorės, gali būti atsiradęs kaip automatinio vertimo rezultatas. Vadinasi, aptariant lietuvių kalbos naujažodžių darybos polinkius, kartais reikia (ir ateityje dar labiau reikės) atsižvelgti net į tokius technologinius dalykus. Kaip teigia mokslininkė, „[a]pskritai mašininio vertimo poveikis lietuvių kalbai bemaž netyrinėtas, tad netipiškų dūrinių vertimas būtų įdomi tyrimų sritis. Duomenų gausu įvairiatemiuose (kulinarijos, sporto, madų, mokslo sklaidos ir pan.) interneto portaluose, kurie automatiškai verčiami į daugelį kalbų (paprastai be skelbinių datos).“ (p. 306).

Sintaksės dalyje aptariami gana neseniai vartosenoje išryškėję atvejai, kartais net neįtraukti į norminamuosius leidinius. Pavyzdžiui, 2.4.8. poskyryje „Žodžių tvarka“ daug dėmesio skirta žiniasklaidos antraštėms ir kitiems pavyzdžiams, kuriuose žodžių tvarka sukelia dviprasmybių. Sakinys / antraštė lyg ir taisyklingi, tad nepažeidžia kalbos normų, bet dėl kitų kalbų įtakos, dėl prastai suvokiamų sintaksinių ryšių, dėl pažeistos aktualiosios sakinio skaidos apsunkina teksto suvokimą. Ne itin išsamiai norminamuosiuose leidiniuose aptartų atvejų galima rasti ir daugiau, pvz., žodžių *modelis*, *sopranas*, *žvaigždė* derinimas su būdvardžiais (visi šie žodžiai reiškia įžymius asmenis, tai gali būti tiek vyrai, tiek moterys); apie padalyvių kaip lengviau vartojamos (nes nereikia derinti su subjektu) nei dalyviai formos plitimą, asmeninių sakinių vartojimą vietoj beasmenių ir kt. Šiems reiškiniams neabejotinai reikia daugiau išsamių tyrimų, bet

R. Miliūnaitės monografijoje galima rasti gaires tų kalbos vienetų, kuriems ateityje reikės skirti didesnį dėmesį.

Kaip jau minėta, įdomiausia pasirodė trečia monografijos dalis „Bendrinės kalbos ir jos reiškinių dinamika“, kurioje analizuojama, kur link eina bendrinė lietuvių kalba ir kas lemia tuos pokyčius. Šioje monografijos dalyje „aptariami būdingiausi dviejų viešosios vartosenos lygių – **mikrolygmens** ir **makrolygmens** – pokyčiai ir inovacijos“ (p. 614). Čia rašoma apie tai, kad „kalbų raidos procesai, buvę skiriami kelių šimtmečių, kai skirtingose šalyse formavosi bendrinės kalbos, dabar visuomenių demokratizacijos skatinami ir veikiami interneto plėtros, pradeda sinchronizuotis“; kad viešajai vartosenai didelį poveikį daro išoriniai veiksniai (internetizacija, ideologijos ir kt.). Dėl to „[k]eičiasi tradicinė leksika: mėginama sąmoningai riboti kai kurių žodžių vartojimą, diegiama nauja ideologiškai žymėta leksika. Stengiamasi kryptingai keisti ir gramatiką (pavyzdžiui, žodžių, turinčių gramatinę giminę, vartojimą), kuriamos naujos neva „lyčiai jaũtrios“ gramatinės formos ir pan.“ (p. 614–615).

Ypač dėmesio vertas 3.2. poskyris „Bendrinės lietuvių kalbos sandaros pokyčių kryptys“. Jame monografijos autorė ieško atsakymų į šiuos klausimus: kaip kinta bendrinės kalbos varijavimo ribos, kokie kalbos reiškiniai vartotojams kelia sunkumų, kaip grindžiamas kalbos reiškinių vertinimas ir kaip jis kinta, kaip kinta teikiami atitikmenys, kokiais pavyzdžiais iliustruojamos rekomendacijos (žr. p. 618–619).

Kelios svarbios šio skyriaus išvados, leidžiančios suprasti dabartinę kalbos būklę, požiūrį į bendrinę kalbą; padedančios numatyti, kaip gali klostytis tolesnė bendrinės kalbos raida (p. 619–641):

- vyksta ryškus kodifikacijos pokytis – kodifikuotų bendrinės kalbos normų liberalizacija;
- vartosenos pokyčių neatsiranda savaime, juos skatina kalbos vartotojai ir pati kintanti socialinė tikrovė;
- viešoji lietuvių kalbos vartosena pasipildo iš kitų kalbų ateinančiais įvairių lygmenų kalbos vienetais; gausėja skolintų šakninių ir darybinių morfemų (tarptautinių priešdėlių, sufiksoidų, prefiksoidų), taip pat menamųjų morfemų, atsidalijusių nuo skolintų ar išsiverstų maišinių;
- į lietuvišką tekstą įterpiama vis daugiau angliškų citatų – ir pavienių morfologiškai neadaptuotų žodžių, ir ištisų posakių;
- ėmė rastis naujų žodžių reikšmių, gramatikos (ypač žodžių valdymo) pokyčių, kuriuos nemažai skatina administracinių tekstų (teisės aktų ir pan.) vertimai iš anglų kalbos;
- kurį laiką intensyviai funkcionavusi variacija apslopsta (arba savaime, arba dėl sąmoningo bendrinės kalbos normų reguliavimo), o po kiek laiko

vėl atgyja, pvz., verstinė konstrukcija laiko ribai reikšti *šiai dienai* (ir jos variacijos);

- XXI a. pradžioje kalbos pokyčiai iš dalies praranda lokalizaciją. Interneto plėtra, socialiniai tinklai sukuria didelę gana sinchroniškai veikiančią kalbų terpę, kurioje inovacijos, nepaisydamos kalbų ribų, sklinda nepalyginti greičiau ir plačiau nei ikiinternetinėje eroje;
- leksikoje atsispindi klimato kaitą ir ekologijos temas įvardijantys žodžiai; dar vienas naujosios XXI a. leksikos sluoksnis susijęs su politinio korektiškumo, feminizmo ir genderizmo ideologijomis;
- suaktyvėjusi įvairuojančių gramatikos (morfologijos, sintaksės) reiškinių konkurencija;
- tiek tarptautiniai, tiek savakilmiai žodžiai per vertimus įgyja naujų, dažnai anglų kalbai būdingų reikšmių, kurios (rečiau) neturi jokių bendrų semų arba (dažniau) turi bent vieną bendrą semą, bet neturi bendrų sememų;
- greta tebegyvuoja dėl rusų kalbos poveikio susidariusios žodžių reikšmių variacijos, ir visa ši įvairovė bendrinės lietuvių kalbos semantinį sluoksnį daro nestabilų, o universalesnę semantinę aprėptį turintys žodžiai, užimdami konkretesnių žodžių vietą, niveliuoja leksinės raiškos priemones, naikina semantinius atspalvius;
- raiškos priemonių universalėjimo (taigi ir reikšmių, funkcijų, atspalvių niveliacijos) matyti ir žodžių daryboje;
- sintaksės lygmenyje tebegyvuoja įvairių dėl rusų kalbos poveikio susidariusių linksnių, prielinksnių vartojimo variacijų, tebėra niveliuojami lietuvių kalbos sakiniams būdingi dalies ir visumos raiškos skirtumai; itin nestabilios padalyvio vartojimo normos; dalyvines, pusdalyvines ir padalyvines aplinkybes keičia šalutiniai dėmenys; nepaisoma aktualiosios skaidos, ir žodžių tvarka sakinyje įgauna anglų kalbos sakinio žodžių tvarkai būdingų bruožų;
- viešoji vartosena liaudiškėja ir vyksta jos žargonizacija: į viešąją vartoseną patenka substandarto elementų, ir bendrinė kalba, jos laisvieji stiliai praranda vienalytiškumą. Iš dalies taip atsitinka dėl skirtingų žanrų hibridizacijos, nes žiniasklaida dažnai cituoja arba perskelbia socialinių tinklų autorių turinį, kuris rašomas laisvuoju stiliumi;
- nebendrinių atmainų elementai plinta kaip realioji norma ir pretenduoja tapti bendrinės kalbos normų, turinčių stilistinę (pavyzdžiui, šnekamojo stiliaus) konotaciją, dalimi; ypač pastebimas slengo skverbimasis į bendrinės kalbos laisvąjį stilių, iš kurio išstumiamos tradicinės bendrinės kalbos raiškos priemonės;
- laisviesiems stiliams (ypač šnekamajai kalbai) būdingų reiškinių vartojimas neutraliuose tekstuose.

Turbūt į visiems rūpintį klausimą, kur link eina bendrinės kalbos, R. Miliūnaitė atsako gana optimistiškai: bendrinės kalbos nenyksta, tik kinta jų pavidalas. Svarbu tai, kad „bendrinė kalba keičiama tokiais kalbos (vartojimo) standartais, kurių įsigalėjimas labiau priklauso jau ne nuo valdžios ir elito pasirinkimų, o nuo neoficialių socialinių grupių nuomonių ir sprendimų“ (p. 642).

Monografijoje teigiama, kad XXI a. – postandartizacijos laikotarpis. Šio laikotarpio bruožus galima iliustruoti tokiomis aptariamos knygos mintimis: svarbios šio laikotarpio ypatybės – senųjų autoritetų nuvainikavimas ir naujųjų įtakdarių iškilimas. Taip pat šiam laikotarpiui būdingas fragmentiškumas, visa ko ribų nykimas; ypač aktualu tampa individo poreikiai, žmogaus teisės. „Vėlyvosios modernybės laikotarpiu, visuomenei individualizuojantis, socialinės jėgos, kurios apibrėždavo, kas yra kalbos standartas, visiškai pasikeitė. Iš valdančiosios klasės, politikos, mokslo ir religijos veikėjų – autoritetų – šios galios pereina individams. Demokratizacija naikina viršūnių galią ir skatina reikštis socialines jėgas „iš apačios“, todėl į viešumą iškyla „apačių“ kalba. Pradedama abejoti bendrinių kalbų, kurių prigimtis yra ideologinė (atliepianti ekonominio, socialinio ir politinio kalbinės bendruomenės elito viešpatavimą), svarbumu: modernioje demokratinėje visuomenėje, sudarytoje iš skirtingų kalbinių bendruomenių, nebėra vietos unifikuotai (vienalytei) bendrinei kalbai, ji nebėra siekiamybė [...]. Kita vertus, nors globalizacija niveliuoja tautas, jų kultūras ir kalbas, bet kartu sukelia ir priešingus procesus, skatinančius kalbų įvairovę ir individualumo, kalbinės (kaip ir apskritai kultūrinės) tapatybės išlaikymą. Internetizacija keičia įprastas kalbų funkcionavimo terpes, transformuoja kalbas ir kuria naujus jų pavidalus.“ (p. 643–644).

Taigi, kaip matyti iš ankstesnių teiginių, bendrinės kalbos kinta. Kitas klausimas, į kurį randame atsakymą R. Miliūnaitės monografijoje, yra toks: ar visos bendrinės kalbos vienodai keičiasi. Turbūt galima nujausti, kad pokyčiai yra skirtingi. Pasak mokslininkės, „tradicinės Europos bendrinės kalbos netenka stabilumo – tiek formos, tiek funkcijų, tiek kalbinių nuostatų lygmeniu. [...] Tačiau esama ir skirtumų, kurie daug priklauso nuo istorinio konteksto. Pavyzdžiui, Islandijoje, Prancūzijoje ir Danijoje bendrinės kalbos ideologija yra stipri, todėl pokyčiai vyksta ne šios ideologijos silpimo linkme, o bendrinės kalbos vartosenos (didėjančio variantiškumo) lygmeniu [...]. Rytų Europos šalių bendrines kalbas postandartizacijos procesai pasiekė kiek vėluodami ir vyksta ne tokiu dideliu mastu. To priežastis – ilgą laiką trukusi šių šalių politinė priklausomybė, dėl kurios buvo užgniaužta demokratizacijos raida [...].“ (p. 644).

Apie lietuvių kalbos pokyčius rašoma ir toliau; p. 647–648 teigiama, kad „bendrinei kalbai plintant per švietimo sistemą ir žiniasklaidą, jau susikūrė naujas tarpsluoksnis – lietuvių kalbos substandartas, arba *bendroji lietuvių kalba*. Koks jos santykis su bendrine kalba? Šiandien galima sakyti, kad rašytinė

bendrinė lietuvių kalba funkcionuoja ten, kur ji kuriama ir tvarkoma (redaguojama) specialiai pasirengusių žmonių. Jeigu viešai skelbiamas neredaguotas laisvojo stiliaus tekstas (žiniasklaidoje, socialiniuose tinkluose ir pan.), nemaža tikimybė, kad tai yra substandartas [...]". „Žymėtieji žemesnės atmainos reiškiniai neutralioje viešojoje kalboje praranda žymėtumą, ir variantiškumas tampa takios tapatybės kūrimo priemone. Tokiomis aplinkybėmis bendrinės lietuvių kalbos normos taip pat darosi nestabilios, jų variantiškumas didėja, ir tai yra realiosios vartosenos (iš esmės galima sakyti – substandarto) spaudimo, o kai kada ir kodifikacijos strategijos padarinys."

3.3.3.3. poskyryje „Kodifikacijos dinamika" pasirodė svarbi ši mintis (p. 649): „Galimi du kodifikacijos tipai, priklausantys nuo bendrinės kalbos raidos istorijos ir nuo bendrinės kalbos reguliavimo pobūdžio (konkrečiau – nuo valstybės kalbos politikos (ne)buvimo). Vienas kodifikacijos tipas labiausiai paremtas realiąja vartosena, ir bendrinės kalbos normos nustatomos tik pagal tai, kas joje funkcionuoja. Antrasis kodifikacijos tipas orientuotas ne vien į vartoseną, bet ir į kalbos sistemą bei norminimo tradiciją. Pastarasis tipas ypač būdingas jaunesnėms bendrinėms kalboms, taigi ir bendrinei lietuvių kalbai. [...] Bendrinės lietuvių kalbos kodifikacijos teorijoje ir praktikoje nuosaikus variantiškumas ir stilistinė bei funkcinė variantų skaida (tik ne visų kalbos lygmenų vienodai) pripažįstami kaip galimybė kisti normai, kad kodifikacija neatitrūktų nuo vartosenos ir bendrinės kalbos vartotojų poreikių."

Kaip teigia autorė, XXI a. lietuvių kalbos kodifikacijoje stengtasi atsižvelgti į funkcinius požymius, juos nuosekliau žymėti kalbos normose, kad normos būtų variantiškesnės, taigi priimtinesnės didesnei visuomenės daliai. Nepaisant tokių gerų ketinimų, viešojoje vartosenoje gausėja nenorminių variantų, todėl daroma išvada, „kad lietuvių kalboje kodifikacijos įtaka viešajai vartosenai mažėja. Į ją viešosios kalbos vartotojai vis mažiau atsižvelgia, ir vis labiau linkstama į antrąjį kodifikacijos tipą, kai kuriems kalbos specialistams mėginant vartosenos kriterijų iškelti kone kaip vienintelį. Įvairuojanti XXI a. vartosena negali neveikti pačios bendrinės kalbos sistemos ir normų kodifikacijos. Bendrinėje kalboje įteisinama reiškinių, kurie anksčiau buvo už jos ribų (pavyzdžiui, darybos modeliai, kuriuos simboliškai atspindi vediniai *klasiokas, -ė*; *ansamblietis, -ė* ir kt.)." (p. 649). Taigi „variantiškumo didėjimas ir kodifikacijos atotrūkis nuo daugumos kalbos vartotojų vartojamos kalbos – būdingas dabartinės bendrinės lietuvių kalbos destandartizacijos požymis" (p. 649).

Reikia pritarti 651-ame puslapyje pateiktoms mintims apie ideologijų įtaką kalbos prestižui, raidai. R. Miliūnaitė teigia, kad „kartu su visuomenės demokratizacija iškilusi liberalioji kalbos ideologija į tradicinę bendrinės kalbos atmainą žiūri kaip į primestą didžiajai visuomenės daliai, taigi diskriminuojančią kalbines mažumas bei marginalizuotas grupes, keliančią grėsmę asmens

laisvei ir individualumui [...].“ Lietuvoje šis modelis veikia nuo 2010 m. ir siekia įtvirtinti stichiškai besiklostantį substandartą, kuris ne formuoja realiąją normą, o ją perima su visomis chaotiškai funkcionuojančiomis apraiškomis. „Kaltindama bendrinės kalbos ideologiją autoritarizmu, pati liberalioji kalbos ideologija ieško savo galios atramos taškų tarp politikų, žiniasklaidininkų, naujųjų visuomenės nuomonės formuotojų (įtakdarių), taip pat švietimo sistemoje, taigi siekia paveikti tas visuomenės grandis, nuo kurių labiausiai priklauso bendrinės kalbos prestižas bei funkcionavimas, ir diegti kritinį požiūrį į bendrinę atmainą. Lietuvoje kaip prestižinę kalbos atmainą mėginama įteigti esant nebe tradicinę bendrinę kalbą, o substandartinę sostinės – Vilniaus kalbą [...], tačiau remiasi gana prieštaringais kalbinių nuostatų tyrimais [...]; mėginama pertvarkyti kalbą, manant, kad ji pakeis tikrovę, ir nesuvokiama, kad realių socialinių, psichologinių gyvenimo problemų (smurto, nelygybės ir pan.) neįmanoma išspręsti, nepasikeitus pačiam žmonių mąstymui, elgesiui ir tarpusavio santykiams“ (p. 651–652).

3.3.4.1. poskyryje aptariama demotizacija. Tai bendrinės kalbos liaudiškėjimas, šiurkštėjimas. Demotizacijos etape pripažįstama, kad reikalinga prestižinė kalbos atmaina – bendrinė kalba, bet keičiasi vertinimas, kokia turi būti ta bendrinė kalba. „Paprastai paaukštinamas buvusios neprestižinės atmainos statusas“ (p. 656), susiaurinamos bendrinės kalbos funkcijos. „Dėl demotizacijos atsiranda prieštara tarp tradicinių, autoritetų nustatytų normų, kurių turi laikytis švietimo institucijos, ir realiõsios vartosenos [...]. Lietuva – ne išimtis. Kalbinių nuostatų tyrimai rodo, kad mokytojai, ypač lituanistai, susiduria su dvejopomis normomis: kodifikuotomis, kurių turi mokyti, ir realiosiomis, kurios veikia mokinius daugiausia už mokyklos ribų. Didėjantis atotrūkis tarp kodifikuotųjų ir realiųjų normų mažina mokymosi motyvaciją ir sunkina mokymosi procesą. Tą patį galima pasakyti ir apie sakytinėje žiniasklaidoje dirbančius profesionalius žinių vedėjus bei kalbos redaktorius, kurie laviruoja tarp kodifikuotų ir realiųjų („liaudiškųjų“, t. y. priklausančių substandartui) normų.“ (p. 657).

Viena iš demotizacijos apraiškų – restandartizacija, t. y. iš naujo vykstanti standartizacija, primenanti bendrinės kalbos kūrimosi procesą, tik šiuo atveju bendrinė kalba jau egzistuoja, o į apyvartą įtraukiamas naujas normų arba funkcijų rinkinys. „Restandartizacijos atveju kalbos normos ne nuleidžiamos „iš viršaus“, o grindžiamos realiosios vartosenos bei kalbos vartotojų kalbinės elgsenos tyrimu.“ (p. 657). Kartais restandartizacija vadinama tarpine, pereinamąja būsena nuo vieno bendrinės kalbos raidos etapo prie kito, t. y. laikinas varijavimas, į bendrinės kalbos vartoseną skverbiantis variantams „iš apačios“, arba kalbos planavimo (t. y. ne stichiškos raidos, o sąmoningo kalbos reguliavimo) etapas, kai kuriama nauja bendrinės kalbos atmaina, turinti transformuoti

visuomenės poreikių nebeatitinkančią tradicinę bendrinę kalbą ir sąmoningomis pastangomis pakeisti kalbos formas, funkcijas bei kalbinę elgseną (p. 658).

Toliau monografijoje diskutuojama, ar Lietuvoje viešojoje vartosenoje yra įsitvirtinęs koks substandartas. Kaip teigia autorė, jei substandartas nėra kodifikuotas (arba kodifikuotas neigiamai), nėra pagrindo jo laikyti bendrinės kalbos pakaitu, bet ten, kur tekstai yra neredaguojami, plinta substandartas, jo požymių daugėja ir viešojoje vartosenoje (p. 662). Dėl lietuvių bendrinės kalbos naujumo tie visuomenės sluoksniai, kurie turėtų būti jos normų skleidėjai ir platinti bendrinės kalbos etaloną, dažnai patys jo tinkamai neišmoksta, todėl nesupranta kodifikuotų normų, kalbos kaip sistemos. Galima teigti, kad kai kurie gimtakalbiai iš esmės išmoksta ne bendrinę kalbą, o substandartą (p. 663); dalies kodifikuotų normų kalbos vartotojai nepriima, jų nesupranta, kartais net iš jų šaiposi, vadina dirbtine kalbininkų sugalvota kalba (p. 665).

671-ame puslapyje apibendrinamosiose išvadose apie bendrinės kalbos pokyčius, substandarto įsigalėjimą rašoma taip: „[v]iešumoje ima reikštis ir „liaudies balsas“ – kalbos vartotojai, kuriems ikiinternetinėje eroje nebūdavo daug progų pasiekti plačiąją auditoriją, – sąlygiškai juos galima pavadinti viešaisiais gyvenimo komentuotojais. Nuo XXI a. pradžios jie užplūdo interneto forumus, straipsnių komentarų skiltis, socialinius tinklus ir vaizdo turinio kanalus. Šias abi visuomenės grupes sieja nebrandumas, nemokšiškumas, lėkštumas, vulgarumas, nešvankumas, viešas intymumo demonstravimas. Kartu į viešumą iškyla šiuos dėmenis išreiškianti liaudiškoji, „apačių“ kalba, išnyksta socialinis viešosios leksikos apribojimas.“ Vis dėlto kažin, ar galima taip apibendrinti visų viešojoje erdvėje besireiškiančių asmenų tiek kalbos, tiek asmenines ypatybes (kad tokių asmenų daug, su tuo reikia sutikti), pvz., gana dažnai viešumoje savo nuomonę pristato Andrius Tapinas, jis aiškiai išreiškia savo poziciją, bet turbūt jam nebūdinga nė viena ankstesnėje citatoje išvardyta ypatybė.

Į klausimą, kas būtų, jei vis dėlto Lietuvoje kuris nors substandartas būtų prilyginamas standartinei kalbai, galima atsakyti tokia ištrauka iš R. Miliūnaitės monografijos: „jeigu substandartas (kartu ir „Vilniaus kalba“) būtų pradėtas tapatinti su prestižine bendrine kalba ir būtų mėginamas įteisinti kaip naujoji bendrinė atmaina, kuri pakeistų tradicinę bendrinę kalbą (restandartizacijos atvejis). Tokia substandartizuota (restandartizuota) bendrinė kalba netektų sistemiškumo, jos būtų neįmanoma nuosekliai mokyti ir mokytis. Kita vertus, akivaizdu, kad bendrinė kalba gali gyvuoti ir būti vartojama tik tada, jeigu kaičioji jos normos dalis (skirtingai nei normų branduolys) dešimtmečiais nebus konservuojama.“ (p. 664).

Verta paminėti, kas būdinga bendrinės lietuvių kalbos kaitai ir kas ją išskiria iš kai kurių kitų Europos bendrinių kalbų (išsamiau žr. p. 666–667). XXI a. pradžioje bendrinė lietuvių kalba jau yra postandartizacijos laikotarpyje, bet

į jį pateko būdama dar gana jauna, Jono Jablonskio kodifikuota pačioje XX a. pradžioje. „Kiek daugiau kaip šimtas jos normų kodifikacijos ir sklaidos metų dar nebuvo pakankamas laikas šioms normoms visais lygmenimis stabiliai įsitvirtinti išsilavinusiuose visuomenės sluoksniuose, todėl ir dinamika dar nėra įgavusi aiškios krypties.“ „Skirtingai nei dalis Europos kalbų, lietuvių kalba ilgus amžius gyvavo stipraus kitų kalbų spaudimo sąlygomis, nuolatos veikiama kalbų kontaktų. Bendrinės lietuvių kalbos normos per 50 sovietinės okupacijos metų taip pat negalėjo plėtotis natūraliai, nes patyrė didelį rusų kalbos poveikį. Todėl ir bendrinės kalbos vartosenos variantiškumas nevienalytis: esama ir svetimų elementų, iškrintančių iš lietuvių kalbos, kaip visumos, sistemos ir normos. XX a. pab. – XXI a. pr. bendrinė lietuvių kalba dar nėra atsikračiusi rusifikacijos padarinių, kartu patiria konvergenciją su naujomis kalbinėmis sistemomis (daugeliu atvejų su anglų kalba) ir su kitomis pačiõs lietuvių kalbos atmainomis (regiolektais ir substandartu).“

Autorė teigia, kad dėl gana neseniai pradėtų ir negausių bendrinės lietuvių kalbos raidos ir kalbinių nuostatų tyrimų Lietuvoje kol kas būtų neatsargu be išlygų kategorizuoti bendrinės lietuvių kalbos dinamikos pobūdį, nors vartosenos stebėsena ir kalbinių nuostatų tyrimai rodo pokyčių esant tiek struktūriniu, tiek kalbos reguliavimo, tiek kalbos ideologijų lygmeniu. „Dabartiniu bendrinės lietuvių kalbos raidos laikotarpiu didėjantį atotrūkį tarp kodifikuotos ir realiosios normos galima aiškinti kaip substandarto – tarpinio sluoksnio tarp regiolektų ir bendrinės kalbos – susiformavimą.“ Lietuvoje siekiama nenatūraliai spartinti kalbos ideologijų pokyčius: viešojoje erdvėje formuojamos neigiamos nuostatos tiek dėl bendrinės kalbos ideologijos ir tradicinės bendrinės kalbos normų, tiek dėl jos priežiūros institucijų bei valstybės vykdomos kalbos politikos.

Paskutinis trečios knygos dalies poskyris baigiamas gana optimistišku teiginiu: „Europos bendrinių kalbų pokyčių tyrėjai pažymi, kad daugeliu atvejų visuomenės kalbinės nuostatos rodo neabejojant pačių bendrinių atmainų reikalingumu. Bendrasis pokyčių polinkis dažniau matomas ne bendrinės kalbos ideologijos, o kalbos sandaros (vartosenos) lygmeniu. Lietuvių bendrinei kalbai ypač svarbi mintis, kad globalioje pasaulio bendruomenėje nedaug kalbėtojų turinčios kalbõs galimybės išgyventi ir plėtotis bei atgimti yra didesnės, jeigu ta kalba turi bendrinę atmainą [...]. Todėl net ir postandartizacijos laikotarpiu bendrinės lietuvių kalbos funkcionavimas ir kaita neturi būti palikti saviraidai.“ (p. 668).

Monografijos pabaigos žodyje (p. 680) R. Miliūnaitė teigia, kad nereikia kelti klausimo, ar reikia bendrinės kalbos (kurios turime specialiai mokytis), bet reikia klausti, kokią turime kurti bendrinę kalbą, kad ji būtų patogus ir patrauklus visuomenę vienijantis bendravimo įrankis. Į šį klausimą tiek monografijos autorė, tiek šios recenzijos autorė palieka atsakyti patiems skaitytojams.

Apibendrinant galima pasakyti, kad ši monografija – puikus, vertingas mokslinis darbas, reikalingas kalbos vartotojams: ir teoretikams, ir praktikams. Nors keliose recenzijos vietose parašyta, kad norėjosi daugiau informacijos, aiškiau pristatytų kalbos normų, geriau paaiškintų varijuojančių kalbos reiškinių, vis dėlto šios pastabos iš esmės skirtos norminamųjų leidinių rengėjams (tarp jų, žinoma, yra ir aptariamos monografijos autorė), tikėtina, būsimoms diskusijoms, kaip reikėtų pateikti kalbos normas, kad vartotojams būtų patogu ir aišku. Suprantama, kad viename leidinyje – nors ir tokios didelės apimties (721 p.!), negalima tikėtis gauti visų norimų atsakymų. Juo labiau kad vieniems daugiau klausimų gali kelti vienokios kalbos normos, o kitiems kitokios. Čia išsakytos diskusinės pastabos galbūt paskatins tam tikrus tyrimus, atkreips normintojų dėmesį į tai, kokios informacijos trūksta lietuvių kalbos vartotojams, ar ji pakankamai aiškiai aprašyta, ar lengvai randama.

Įteikta 2023 m. vasario 17 d.

ERIKA RIMKUTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas
Vlado Putvinskio g. 23-216, LT-44243 Kaunas, Lietuva
erika.rimkute@vdu.lt